

ЗАКОННИЙ ІНТЕРЕС І ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Статтю присвячено визначенню проблематики співвідношення категорій «законний інтерес» і «цивільний процесуальний статус» особи, а також формулюванню авторської позиції щодо співвідношення зазначених понять.

Ключові слова: процесуальний статус, законний інтерес, законний процесуальний інтерес, елементи процесуального статусу, учасники цивільного процесу.

Стаття посвячена определению проблематики соотношения категорий «законный интерес» и «гражданский процессуальный статус» личности, а также формулировке авторской позиции относительно соотношения этих понятий.

Ключевые слова: процессуальный статус, законный интерес, законный процессуальный интерес, элементы процессуального статуса, участники гражданского процесса.

The article is devoted to the definition of the problems of the relation of categories “legal interest” and “civil procedural status” of the person, as well as the formulation of the author’s position regarding the relation of these concepts.

Key words: procedural status, legal interest, legal procedural interest, elements of procedural status, participants in civil process.

Вступ. Варто погодитися з О.В. Гетманцевим щодо важливості опрацювання категорії «законний інтерес» у контексті цивільного судочинства, передусім, з позицій термінологічної та методологічної визначеності [1, с. 42]. Сьогодні проблематика елементів процесуального статусу особи є однією з найменш досліджених, що зумовлює неоднакові підходи науковців до її розуміння. Одні вчені в складі вказаного статусу визначають виключно права й обов’язки або повноваження (стосовно процесуального представника) [2, с. 292, 341; 3, с. 241, 267, 283; 4, с. 96–98, 116, 128, 132, 135, 138, 162, 163]. Окремі автори додають до вказаних елементів також законний цивільний процесуальний інтерес [5, с. 71]. Деякі дослідники, не виділяючи законні інтереси в складі цивільного процесуального статусу, вказують на такий його елемент, як процесуальна відповідальність [6, с. 10]. Зазначене ускладнює проведення наукових досліджень у напрямі визначення змісту категорії «процесуальний статус», а також належне врегулювання її в чинному процесуальному законодавстві. Так, наприклад, окремі автор доводять необхідність закріплення в Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) України процесуального статусу такої особи, як «фахівець у певній галузі знань» [7, с. 124].

Постановка завдання. Метою статті є визначення проблематики співвідношення категорій «законний інтерес» і «цивільний процесуальний статус» особи, а також формулювання авторської позиції щодо співвідношення зазначених понять.

Результати дослідження. Загальні положення процесуального статусу не вивчались у наукових дослідженнях, що проводились останнім часом. У більшості наукових досліджень розглядаються відповідні питання лише в межах конкретної проблематики (дослідження окремих видів проваджень або процесуального статусу окремих учасників цивільного процесу: сторін, третіх осіб, прокурора тощо – Ю. Р.). Варто звернути увагу на проведення останнім часом досліджень, безпосередньо присвячених окремим складникам процесуального статусу: обов’язкам (Я.Я. Мельник, 2013 р.; М.Б. Мельник, М.М. Ясинок, 2014 р.), відповідальності (І.М. Лукіна, 2013 р.), законним інтересам (І.Е. Берестова, 2011 р.; С.О. Короєд, 2013 р.; О.В. Гетманцев, 2016 р.).

Відсутність усталеного наукового підходу щодо визначення понять «законний інтерес», «правовий статус» у цивільному процесі зумовлює необхідність звернення до напрацьованих щодо відповідних родових понять, якими є наведені вище поняття у сфері теорії права. Проте в цій сфері також спостерігаються неоднакові підходи, зокрема й щодо визначення поняття «правовий статус». Одним із найпоширеніших варто вважати підхід, за якого до структури правового статусу входять виключно права й обов'язки [8, с. 717]. Достатньо поширеним також є підхід щодо включення до його складу законних інтересів [9, с. 237; 10, с. 342]. Однією з визнаних позицій є підхід, презентований О.Ф. Скакун, відповідно до якого суб'єкти (учасники) правовідносин реалізують не тільки свої права й обов'язки, але також повноваження та юридичну відповідальність [11, с. 394]. З огляду на визнаний в юридичній літературі похідний і цільовий характер повноважень [8, с. 655], їх варто розглядати виключно в контексті участі в цивільному процесі окремих специфічних учасників, як-от: суд, секретар судового засідання, судовий розпорядник, представник, а також особи, визначені в ст. 45 ЦПК України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV [12].

Під час визначення напряму подальшого дослідження варто виходити з вираженого цільового характеру процесуальних прав і обов'язків, реалізація яких не повинна суперечити кінцевій меті цивільного судочинства, якою є, зокрема, захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів (ст. 1 ЦПК України).

Дослідники, що виділяють законний інтерес як елемент процесуального статусу особи (С.С. Бичкова, О.В. Гетманцев), обґрунтовують свою позицію необхідністю врахування такої категорії під час розвитку правового регулювання процесуального статусу особи, оскільки законні інтереси підлягають забезпеченню та захисту; вказівкою на спрямовуючий характер законного інтересу щодо реалізації особою своїх процесуальних прав [5, с. 36, 41]. О.В. Гетманцев, не визначаючи законний інтерес у процесуальних правовідносинах елементом правового статусу їх учасників, вказує на законний інтерес як на елемент змісту цивільних процесуальних правовідносин, поряд із процесуальними правами й обов'язками. Свою позицію дослідник обґрунтовує значенням законного інтересу як підстави для реалізації суб'єктивних прав і обов'язків [1, с. 42]. Підхід до визначення законного інтересу окремим елементом процесуального статусу реалізований на рівні окремих досліджень галузевого спрямування. Так, Г.В. Чурпіта, досліджуючи питання процесуального статусу органів і осіб, які надають висновок на виконання своїх повноважень (ч. 3 ст. 45 ЦПК України), визначає законний процесуальний інтерес вказаних органів як елемент їхнього процесуального статусу [13, с. 166–167].

Відповідь на питання щодо доцільності включення категорії «законний інтерес» до елементів процесуального статусу особи або до змісту цивільного процесуального правовідношення (і, як наслідок, – до елементу правового статусу в такому правовідношенні – Ю. Р.) вимагає звернення до наукових напрацьованих стосовно сутності та призначення категорії «законний інтерес». Так, О.Ф. Скакун, визначаючи відмінності між вказаною категорією та категорією «суб'єктивне право», зазначає як одну з основних відмінностей те, що законний інтерес не забезпечується відповідним обов'язком інших осіб [11, с. 391]. Обов'язок інших осіб зводиться лише до вимоги поважати законний інтерес і не порушувати його [14, с. 253]. Наведені положення можна вважати усталеними сьогодні в правовій доктрині. З положень, що наводяться С.С. Алексєєвим щодо сутності правового статусу, можна зробити висновок, що його призначення полягає у визначенні становища особи саме як суб'єкта права, а не учасника правовідносин [15, с. 382–383].

В юридичній літературі відмінності між суб'єктивним правом і законним інтересом пов'язуються зі ступенем регламентації дозволу (суб'єктивне право, зазвичай, є можливістю з чітко визначеними межами), значенням прагнень, що виражені цими категоріями (прагнення, що виражені суб'єктивним правом, характеризуються більшою суспільною значущістю, а також більшою мірою забезпечені матеріально) [11, с. 391–392]. Отже, можливості, закріплені категорією «законний інтерес», є ширшими. Прикладом законного інтересу, що виходить «за межі» суб'єктивного права, є інтерес особи в наявності в аптеках медичних препаратів, що користуються підвищеним попитом. Вказується, що, на відміну від суб'єктивного права, цей інтерес не забезпечено ані гарантованою законом можливістю їх придбання, ані можливістю вимагати від аптеки надання цих препаратів [14, с. 254].

Наводяться також окремі приклади законних інтересів у сфері цивільного судочинства (цивільні процесуальні законні інтереси): інтерес позивача в призначенні судом повторної експертизи; інтерес свідка щодо допиту його за місцем проживання в разі хвороби за наявності для цього підстав [14, с. 264]. Реалізація згаданих інтересів здійснюється в межах реалізації відпо-

відних суб'єктивних прав і обов'язків учасників процесу та кореспондуючих їм обов'язків суду. Так, інтерес особи щодо призначення повторної експертизи реалізується в межах права щодо заявлення відповідного клопотання й обов'язку суду його розглянути. Наведений інтерес свідка реалізується в межах здійснення його суб'єктивного права на застосування відповідної процедури допиту, а також – обов'язку суду щодо застосування такої процедури. Крім того, обов'язок інших осіб (у даному випадку – інших учасників процесу) не перешкоджає реалізації наведених законних інтересів реалізується в межах відповідних пасивних правовідносин (які не завжди мають цивільний процесуальний характер). Так, у разі реалізації особою законного інтересу щодо призначення експертизи інші учасники процесу не повинні створювати перешкод для подачі відповідного клопотання (має місце обов'язок щодо утримання від вчинення певних дій перед особою, яка подає клопотання), затягувати процес його вирішення судом (відповідний пасивний обов'язок перед судом) тощо [11, с. 386, 389]. Об'єкт вказаних відносин відрізняється від об'єкта відносин щодо призначення експертизи. Таким об'єктом можна визначити безперешкодну реалізацію особою свого законного інтересу. Тому можна казати, що реалізація цивільних процесуальних законних інтересів відбувається в межах реалізації відповідних суб'єктивних прав, що позбавляє в даному випадку категорію «законний інтерес» самостійного значення як елемента процесуального статусу.

Такий підход підтримують і представники національної доктрини цивільного процесу, зокрема й І.Е. Берестова [16, с. 78–79]. Значення законного інтересу – у заданні вектора розширення кола можливостей особи, що закріплюються суб'єктивним правом. Історично суб'єктивне право розглядається як юридично захищений інтерес [1, с. 38]. Але, на відміну від сфери приватних інтересів, таке «розширення» у сфері цивільного процесуального права обмежене його завданнями, всі суб'єктивні права в ньому мають цільовий характер, на відміну від суб'єктивних приватних матеріальних прав (інтересів), що можуть розглядатись як самодостатня цінність. Тому інтерес позивача щодо безумовного призначення експертизи в справі (винятково за його бажанням) ніколи не перейде в статус суб'єктивного права. Питання щодо належності, допустимості тощо доказів у справі вирішується виключно судом (ч. 1 ст. 212 ЦПК України), з метою належного вирішення справи для захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів.

Отже, з наведеного випливає, що законний цивільний процесуальний інтерес частково охоплюється категорією «суб'єктивне цивільне процесуальне право», а в іншій частині – не може бути реалізований, оскільки це суперечить меті цивільного судочинства.

З огляду на зазначене, а також наведені вище положення щодо цільового характеру реалізації правового статусу учасника цивільних процесуальних правовідносин [4, с. 78], можна зауважити, що не випадково положення щодо визнання законного інтересу елементом правового статусу не набуло поширення в галузевих науках, зокрема й у науці цивільного процесуального права.

Щодо позиції О.В. Гетманцева стосовно визнання інтересу елементом процесуального правовідношення, то можна вказати на класичну побудову моделі одностороннього правовідношення, в якому одна особа має право, а інша – кореспондуючий йому обов'язок (який є гарантією реалізації суб'єктивного права) [9, с. 239]. Законний же інтерес, як було зазначено вище, не забезпечується відповідним обов'язком іншої особи.

Проте не можна заперечувати керівний, спрямовуючий характер законного процесуального інтересу стосовно реалізації суб'єктивного процесуального права, необхідність забезпечення захисту законних інтересів, як зазначає С.С. Бичкова [5, с. 36]. Отже, законний процесуальний інтерес суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин треба вважати основою для визначення й існування його прав як елемента його правового статусу.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Варто підтримати наукові позиції, які не виділяють законний процесуальний інтерес як окремий елемент процесуального статусу особи.

2. Категорію «законний інтерес» треба визначити основою процесуального статусу, а суб'єктивне процесуальне право як елемент процесуального статусу особи є формою закріплення законного інтересу.

3. Перспективним напрямом подальших досліджень є особливості співвідношення відповідних категорій стосовно таких специфічних учасників, як: суд, секретар судового засідання, судовий розпорядник, представник, а також особи, визначені в ст. 45 ЦПК України, які діють на основі наданих їм повноважень або компетенції.

Список використаних джерел:

1. Гетманцев М.О. Категорія «інтерес» у цивільному процесуальному праві / М.О. Гетманцев // Приватне право і підприємництво. – 2016. – Вип. 15. – С. 38–42.
2. Курс цивільного процесу : [підручник] / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Цивільне судочинство України : основні засади та інститути : [моногр.] / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2016. – 848 с.
4. Цивільний процес України : [підручник] / за ред. В.О. Кучер. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.
5. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [моногр.] / С.С. Бичкова. – К. : Атіка, 2011. – 420 с.
6. Топор І.В. Теоретико-правова характеристика процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.В. Топор ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». – Одеса, 2014. – 23 с.
7. Петровський А.В. Участь «фахівця у певній галузі знань» у цивільному процесі України : дискусійні питання законодавчого закріплення / А.В. Петровський // Цивільний процес на зламі століть: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 20–21 жовтня 2016 р. ; за ред. К.В. Гусарова. – Х. : Право, 2016. – 164 с.
8. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2012. – 1020 с.
9. Теорія держави і права : [підручник] / О.В. Петришин та ін. ; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2015. – 368 с.
10. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.В. Цвік та ін. ; за ред. М.В. Цвіка. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
12. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV : станом на 20 вересня 2016 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088 (зі змінами).
13. Чурпіта Г.В. Захист цивільних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства / Г.В. Чурпіта. – Київ : Алерта, 2016. – 434 с.
14. Общая теория государства и права : Акад. курс в 3-х т. / под ред. М.Н. Марченко. – М. : Норма ; Инфра-М, 2014. – Т. 3 : Государство, право, общество. – 720 с.
15. Алексеев С.С. Общая теория права : [учебник] / С.С. Алексеев. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – 576 с.
16. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : [моногр.] / І.Е. Берестова та ін. ; за ред. О.Д. Крупчан. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 180 с.